

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

**НАЦИОНАЛЕН ИНСТИТУТ ПО ГЕОФИЗИКА,
ГЕОДЕЗИЯ И ГЕОГРАФИЯ**

ДЕПАРТАМЕНТ ГЕОГРАФИЯ

СЕКЦИЯ „ИКОНОМИЧЕСКА И СОЦИАЛНА ГЕОГРАФИЯ“

ПОЛИ НИКОЛОВА РУКОВА

**ВЛИЯНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА ВЪРХУ
ЛОКАЛИЗАЦИЯТА НА ПРОИЗВОДСТВОТО НА ОБЛЕКЛО В
ЮГОЗАПАДНА И ЮЖНА ЦЕНТРАЛНА БЪЛГАРИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

**НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПОЛУЧАВАНЕ НА
ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“**

**ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ: 4.4 НАУКИ ЗА ЗЕМЯТА
НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ: ИКОНОМИЧЕСКА И СОЦИАЛНА ГЕОГРАФИЯ**

Научен консултант: доцент д-р Боян Кулов

София, 2019

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН ИНСТИТУТ ПО ГЕОФИЗИКА,
ГЕОДЕЗИЯ И ГЕОГРАФИЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ГЕОГРАФИЯ
СЕКЦИЯ „ИКОНОМИЧЕСКА И СОЦИАЛНА ГЕОГРАФИЯ“

ПОЛИ НИКОЛОВА РУКОВА

ВЛИЯНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА ВЪРХУ
ЛОКАЛИЗАЦИЯТА НА ПРОИЗВОДСТВОТО НА ОБЛЕКЛО В
ЮГОЗАПАДНА И ЮЖНА ЦЕНТРАЛНА БЪЛГАРИЯ

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПОЛУЧАВАНЕ НА
ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“

ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ: 4.4 НАУКИ ЗА ЗЕМЯТА
НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ: ИКОНОМИЧЕСКА И СОЦИАЛНА ГЕОГРАФИЯ

Научен консултант: доцент д-р Боян Кулов

София, 2019

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширен семинар на Департамент „География“ при Национален институт по геофизика, геодезия и география при БАН, организиран със заповед на Директора на НИГГГ – БАН и проведен на 11.02.2019.

Дисертантът е асистент в секция „Икономическа и социална география“ на Департамент „География“, Национален институт по геофизика, геодезия и география при БАН, където е разработен и дисертационния труд.

Дисертационният труд е с общ обем 114 страници и се състои от увод (въведение), изложение в три глави, заключение и библиография със 140 заглавия на български (71) и на английски език (69), 35 фигури (цифрови карти, диаграми, снимки и др.), 2 таблици и 3 приложения. Номерацията на фигурите от дисертацията са дадени в скоби в автореферата.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на2019 г. отчаса в зала №101 на при Национален институт по геофизика, геодезия и география при БАН (НИГГГ – БАН).

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се лица в стая 105 на НИГГГ-БАН, ул. „Академик Георги Бончев“ блок 3 и на интернет страницата <http://www.niggg.bas.bg>

А. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата

Актуалността на темата на дисертационния труд е свързана с динамичната глобализация в съвременното световно индустриално производство, при която социално-икономическите ефекти за страните и районите са водещи изследователски теми. Най-същественният резултат от промените в географията на индустриите е реструктурирането на международното разделение на труда. Докато класическите аспекти в изследванията на международното разделение на труда представят обобщени разработки по икономически дейности, страни и райони, то анализът на съвременната пространствена организация на труда в контекста на глобалните производствени мрежи и продуктови вериги разкрива организационни структури, функции и отношения вътре в определена индустрия. В същото време международното разделение на труда остава важен интеграционен фактор за икономическото развитие на отделните страни и райони.

Изследваната тема разглежда една от водещите за развитието на международните икономически връзки на България индустрии. Икономическата дейност „производство на облекло“ формира около 8 % от износа на страната през 2016 г. Над 90 % от износа на облекло е за страните на Европейския съюз. Индустрията е вторият най-голям работодател след държавната администрация в националната икономика и в нея работят 90 700 души. Нейната социална значимост е резултат от високата степен на териториална концентрация и специализация в екстензивни, трудоемки производствени дейности. Специфична черта е заетостта на женска работна ръка – над 90 % от работещите в индустрията в страната. През последните десетилетия в някои области на Югозападна и Южна Централна България делът на заетите в производството на облекло е над 50 % от заетите във вторичния сектор (по данни на НСИ, 2016 г.).

Актуалността на настоящия труд се състои и в прилагането на изследователските подходи за глобалните производствени мрежи и глобалните продуктови вериги при анализа на международното разделение на труда в производството на облекло. Тези два подхода са много подходящи за изследване на новите производствени отношения и организационни структури

в регионалните производствени системи под въздействието на глобализацията (в контекста на разделението на труда).

2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследването е икономическата дейност „производство на облекло“ в Югозападна и Южна Централна България в контекста на разделението на труда в международните производствени мрежи и продуктови вериги, в които те участват.

Предмет на изследването е влиянието на международното разделение на труда за локализацията на производството на облекло и реструктурирането на локалните производствени мрежи под действието на сложен комплекс от международни, национални и местни условия и фактори, както и ефектите за развитието на изследваната индустрия и на специализираните райони.

3. Цел и задачи на изследването

Основната цел на изследването е да изясни влиянието на международното разделение на труда върху локализирането на производството на облекло в Южния Централен и Югозападния район на България чрез анализ на:

- Глобалните производствени мрежи и международното разделение на труда в производството на облекло;
- Международното разделение на труда в производството на облекло в Европейския съюз;
- Влиянието на международното разделение на труда върху пространствената организация в производството на облекло в България, и по-специално – в Южния Централен и Югозападния район.

Специфичното за районите взаимодействие между местните и международните фактори за развитие формира нови и реструктурира съществуващи конфигурации на националните, регионалните и локалните производствени мрежи, които оказват силно влияние върху устойчивостта и перспективите за социално-икономическото развитие на районите.

За постигането на целта на изследването при формулирането на задачите е използван следния методически подход: от макрорегионален аспект на международното разделение на труда в производството на облекло в

низходящ ред към националния, регионалния и локалния аспект. Поставените задачи са следните:

1. Да се определят и изяснят теоретичните основи, научните изследвания и подходите за изследване на международното разделение на труда в контекста на глобални производствени мрежи в производството на облекло.

2. Да се обяснят глобалните процеси, които преструктурират пространствената организация и заетостта в изследваното производство под влиянието на международните търговски политики.

3. Да се очертаят тенденциите в пространственото разделение на труда в изследваната индустрия в Европейския съюз.

4. Да се анализира производството на облекло в България с фокус върху пространственото му развитие и неговото регионално значение за заетостта.

5. Да се оцени влиянието на международното разделение на труда върху промените в пространствената организация и развитието на производството на облекло в Южния Централен и Югозападния район.

6. Да се анализира преструктурирането на локалните производствени мрежи в производството на облекло на примера на района Хасково–Димитровград.

В заключение са формулирани предизвикателствата за развитието на индустрията и социално-икономическите ефекти за районите.

Изследването обхваща периода от 1996 до 2018 г.

4. Методи на изследване

За постигането и реализирането на поставените цели и задачи са използвани географският, системният и хронологичният подходи, както и подходите за глобалните производствени мрежи и глобалните продуктови вериги. Приложени са количествени и качествени методи на изследване. Количествените са математико-статистически, картографски, сравнителен анализ и др. Качествените методи са теренни проучвания, интервюта с ключови експерти, анкетно проучване с полуструктурирани въпросници и телефонни интервюта.

5. Параметри на изследването

Териториален обхват: изследването е направено в два района – Югозападен и Южен Централен. Критериите за подбор на тези райони включват: традиционни производители на облекло; висока степен на териториална концентрация – в тях работят над 50 % от наетите в изследваната индустрия в национален мащаб; висока степен на отраслова специализация; териториална близост до две държави – големи производители и доставчици на облекло за ЕС – Гърция и Турция.

Статистическа и емпирична информация: Ползвани са следните източници на статистическа информация: Националният статистически институт, ЕВРОСТАТ, Световната търговска организация, Световната банка, EURATEX и др. Използваната емпирична информация е резултат от изпълнението на три международни проекта, в които авторът е бил ръководител от българска страна. Статистическата информация обхваща периода от 1996–2018 г., а емпиричната – периода 2000–2018 г.

6. Аprobация

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от разширен семинар на Департамент „География“ на НИГГГ при БАН, проведен на 11.02.2019 г. По темата на дисертацията са публикувани две статии – в национално научно списание и в тематичен сборник с научни публикации от международна научна конференция.

Б. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ВЪВЕДЕНИЕ

Актуалност на темата

Обект и предмет на изследването

Цел и задачи на изследването

1. ГЛОБАЛНИТЕ ПРОИЗВОДСТВЕНИ МРЕЖИ И МЕЖДУНАРОДНОТО РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА В ПРОИЗВОДСТВОТО НА ОБЛЕКЛО

1.1. Теоретични основи

1.2. Методи на изследване

2. МЕЖДУНАРОДНО РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА В ПРОИЗВОДСТВОТО НА ОБЛЕКЛО В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

2.1. Влияние на международните търговски политики върху географията на производството на облекло

2.2. Тенденции в геопространственото разделение на труда в производството на облекло в Европейския съюз

3. ВЛИЯНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА ВЪРХУ ПРОСТРАНСТВЕНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ НА ПРОИЗВОДСТВОТО НА ОБЛЕКЛО В ЮГОЗАПАДНА И ЮЖНА ЦЕНТРАЛНА БЪЛГАРИЯ

3.1. Производството на облекло в България – отраслово и пространствено развитие

3.2. Промени в производството на облекло в Южен Централен и Югозападен район под влияние на международното разделение на труда

3.3. Преструктуриране на локалните производствени мрежи – на примера Хасково–Димитровград

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

БИБЛИОГРАФИЯ

ПРИЛОЖЕНИЯ

ВЪВЕДЕНИЕ

Във въведението е обоснована необходимостта от научно изследване на влиянието на международното разделение на труда върху локализацията на производството на облекло в два района за планиране – Югозападен и Южен Централен. Доказана е актуалността на темата и използването на нови научни подходи за изследването ѝ. Определени са обекта, предмета и целта на изследването. Формулирани са изследователските задачи за постигане на изследователските цели. Обяснени са приложените изследователски подходи и методи. Установени са параметрите на изследването – териториален и времеви обхват, както и информационната обеспеченост.

1. ГЛОБАЛНИТЕ ПРОИЗВОДСТВЕНИ МРЕЖИ И МЕЖДУНАРОДНОТО РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА В ПРОИЗВОДСТВОТО НА ОБЛЕКЛО

1.1. Теоретични основи

Анализът на въздействието на глобализацията върху международното разделение на труда се дефинира като сложна задача. Тази сложност е следствие на високата интензивност на протичане и многообразието в процесите на организацията на глобалните икономически дейности. От съществено значение е диверсификацията на анализа по отношение на пространството, времето и икономическите дейности, свързващи пространства, места и хора (Pickles et al., 2006).

За постигане на целта и задачите на това изследване са определени няколко ключови елемента за анализ на международното разделение на труда в производството на облекло: Пространствената организация на глобалното производство на облекло; Индустриалното усъвършенстване в производството на облекло; Глобалните производствените мрежи и регионалното развитие; Индустриалният район и локалните производствени мрежи.

Пространствена организация на глобалното производство на облекло

Изследването на сложните връзки и отношения, които глобалните процеси формират, доведе до обогатяването и разширяването на прилаганите изследователски подходи. Най-често използваните са подходите за глобалните

стокови вериги и глобалните вериги на стойността. Редица учени доказват, че разликата между двата подхода е само терминологична, но не и в тяхната същност. Тези методи са мрежово базирани и на по-късен етап са обединени от подхода за глобалните производствени мрежи. Yeung и Coe (2015) определят глобалните производствени мрежи като организационни платформи, чрез които участниците в регионалните и национални икономики се конкурират и кооперират за по-висок дял в създаването, трансформирането и придобиването на стойност (капитал) чрез географско разпространение на икономическите дейности. Gereffi (1999) разкрива, че индустриалният и търговският капитал в производството на облеклото са формирали различни организационни модели в международната икономическа мрежа, за да се справят с глобалната конкуренцията. Всяка фирма и всяка продуктова верига имат собствен организационен модел и собствен регионален модел, но всички те са обединени под формата на „ръководена от търговията индустриализация“, характерна за трудоемките, ориентирани към потребителите индустрии (Gereffi, 1999). Този тип индустриализация предполага търсене на райони с интензивна хоризонтална конкуренция между производителите, силен контрол върху производството от страна на купувачите/търговците и възможност за гъвкавост в производството и трудовия процес, за да може да се гарантира бързо приспособяване към променящото се търсене и конкурентната среда.

В производството на облекло продуктовата верига включва дейности от създаването до реализирането на продукта, като дизайн, производство и търговия. Всяка дейност създава определена стойност. Тези дейности са географски мобилни, но тяхното управление е концентрирано в фирмата, ръководеща веригата/мрежата. Gereffi (1999) акцентира на ключовата роля на водещата фирма за управлението (създаването, разпределението и акумулирането) на стойността в производството на облекло. Концентрацията на дейностите с висока стойност (като дизайн, маркетинг, финансови услуги и др.) позволява на водещите фирми да играят решаваща роля в свързването на чуждестранните производители и търговци със техните потребителски пазари. Водещата фирма във веригата за облекла, притежаваща името на марката (бренд) и лиценза за търговската марка, договаря производствени дейности с подизпълнители - отделни предприятия или с вериги от фирми. В този процес тя влияе на изменението на производствените линии и на структурата на

производството в определен район. Индустриалното преструктуриране в производството на облекло създава множество производствени системи и регионални стратегии.

Концентрацията на огромната власт на върха на производствената верига означава, че приспособяването на стратегиите за конкурентост на водещите компании могат да оказват силен натиск върху конкурентната позиция на производителите и регионите, в които те са локализирани.

Производствените дейности, обект на глобализация, са разделени на производствени фази, всяка от които генерира различна стойност. На практика, ясното разграничаване на дейностите според добавената стойност, която те създават, е затруднено от високата степен на диверсификация на икономическите дейности в дадена индустрия, функциониращи съвместно със създаването на нови дейности (Gereffi et al, 2004). Ето защо анализът на продуктовете вериги използва обобщени по стойност групи дейности, които са различни за различните отрасли. По отношение на веригата на стойността в производството на облекло условно са определени две групи дейности: 1) с висока стойност са концептуализацията, дизайна, дистрибуцията и маркетинга; 2) с ниска добавена стойност са производствените дейности (от асемблиране до напълно завършен и пакетиран продукт). Дейностите от първата група изискват специални компетенции и навлизането в тях е изключително трудно поради централизирането им във водещите фирми, които оперират на върха на продуктовата верига и я контролират (Begg et al., 1999; Gereffi et al., 2003; Pickles et al., 2006).

Индустриалното усъвършенстване в производството на облекло

Отношенията и връзките в производството и търговията са динамични. Силната глобална конкуренция в производството на облекло изисква постоянно подобряване на конкурентната позиция, както на водещите фирми, така и на фирмите в техните вериги и поражда необходимост за индустриално усъвършенстване (industrial upgrading). Процесът на преминаване на производството от дейности с по-ниска добавена стойност към дейности с по-висока е същността на индустриалното усъвършенстване (Gereffi, 1999; Yoruk, 2001; Pickles et al., 2006; Neidik et al., 2006). То е изключително важно за фирмите от експортните индустрии, за да развият своите конкурентни

предимства (Gereffi et al., 2003). Повишаването на добавената стойност на производството води до по-добро им позициониране и в международното разделение на труда, но то зависи в голяма степен и от местните условия и фактори.

Gereffi (1999) подчертава, че участието в мрежи за асемблиране е първата стъпка към индустриално усъвършенстване, защото има познавателен ефект, обучавайки производителите за особеностите на глобалните пазари (цените, качеството, стандартите и др.). Този процес на обучение обаче се отнася до първото ниво подизпълнител в продуктовата верига, който е в директен контакт с водещата фирма, но не и за многобройните малки и средни предприятия (МСП), които участват в глобалните производствени мрежи като второ и трето ниво подизпълнители.

Формулирани са четири вида индустриално усъвършенстване: усъвършенстване на продукта; усъвършенстване на процеса; усъвършенстване на функциите и организационно усъвършенстване (Humphrey et al., 2002, Yoruk, 2001). Усъвършенстването на продукта и на производствения процес добавят по-малка стойност от усъвършенстването на функциите и съответно имат по-малък ефект за конкурентоспособността на фирмата.

Глобалните производствени мрежи и регионалното развитие

Dicken (2003) пояснява, че всяка производствена мрежа има пространствено–географска конфигурация и формирането на глобална производствена мрежа се дължи на екстензивния географския обхват на всички производствени мрежи. Изучаването на влиянието на глобализацията върху районите чрез глобалните производствени мрежи включва основни парадигми от подхода на глобалните стокови вериги и се фокусира върху три основни теми: стойност – създаване, увеличаване и разпределяне, власт – корпоративна, институционална и колективна; и обвързаност – социална, териториална и в производствена мрежа (Dicken, 2003; Pickles et al., 2006). Според Neidik et al. (2006) във фокуса на теорията за глобалните вериги на стойността трябва да бъде „структурата и динамиката на производствените и търговските мрежи, които свързват местните с чуждестранните фирми”. Организационните структури на глобалните индустрии се изследват чрез идентификация на ролята на всеки един от участниците в продуктовата верига при създаването и разпределянето на стойността, както и разпределянето на функциите и

координацията между всички участници (директни или индиректни) в производствения процес и в съответните мрежи (Gereffi et al., 2005). Humphrey et al. (2002) определят три ключови аспекта в анализа на производствената мрежа: „какво да се произвежда, как да се произвежда и физическият поток на продукта: какво количество да се произведе, кога и как ще се направлява продукта по цялата верига”.

При анализа на въздействието на глобализацията върху приемащите райони е необходимо да се изследва обвързаността и взаимодействието на локализираните производства с местната социално-икономическа среда. Целта е да се постигне комплексна оценката за устойчивостта на изследваната продуктова верига и на изследвания район. Според новия регионализъм мрежовата и териториалната обвързаност, които са основни парадигми в теорията на глобалните производствени мрежи, изследват обвързаността на новите икономически субекти или дейности с локалната комплексна социално-икономическа среда, в която те са навлезли и където те работят (Pickles et al., 2016). Dicken (2003) подчертава, че въздействието на взаимодействието и взаимната свързаност между глобалните/регионални производствени мрежи и националните /местните икономики е от решаващо значение за успеха или провала на определени отрасли и респективно – на определени райони.

Индустриалният район и локалните производствени мрежи

Фирмите в производството на облекло, както и фирмите в другите трудоемки индустрии са териториално концентрирани и формират клъстери, индустриални райони или неформални клъстери в страните от Централна и Източна Европа. Моделът на индустриалния район, съставен от малки фирми със специализирано гъвкаво производство, е един от най-важните модели в съвременната икономическа география. (Begg et al., 2005). Dicken (2003) подчертава, че отличителна черта на индустриалния район е географската близост на фирми, изпълняващи различни, но свързани функции в дадена производствена мрежа. Териториалната близост или работата в локална мрежа осигурява бързо и рационално развитие на нови идеи, нови производства и нови технологии. Така се формират т.нар. икономически агломерации, специфични за дадена индустрия, но за да бъдат определени като икономически райони е необходимо да имат определен тип иновативно

предприемаческо поведение. Gereffi et al. (2001 по Begg et al., 2005) подчертават, че индустриалните райони са базирани на значението на хоризонталните връзки между фирмите, които го формират.

Много учени, изследвали влиянието на глобализацията в трудоемките индустрии в приемащите райони, прилагат подхода за индустриалните райони (кълстерите) заедно с елементи от глобалните вериги на стойността/стоковете вериги (Begg et al., 2005; Rabellotti, 2003; Schmitz, 1998, и др.). Подходът за глобалните стокови вериги е насочен към процесите на индустриално усъвършенстване и специално внимание се обръща на функциите на фирмите в мрежата, както и на повишаването на управленските отговорности за постигане на добра конкурентоспособност. От своя страна, подходът за индустриалните райони насочва фокуса на изследване към местните колективни действия като ключов фактор в обучението, креативността и предприемачеството на местните малки и средни предприятия, както и значението на местните институции и социалния капитал (De Souza, 2005; Rabellotti, 2003; и др.).

Международното разделение на труда в производството на облекло в Европа се промени интензивно в пространствен аспект в края на XX век. Отварянето на националните икономики на бившите социалистически страни към международните пазари в началото на 90-те години разшири и задълбочи икономическата им обвързаност с европейските страни. Страните от Централна и Източна Европа се превърнаха в предпочитани локации като ценен източник на ресурси за много западноевропейски фирми (добре квалифицирана и с производствен опит работна сила, по-ниски разходи за труд и географската близост в пространствен, социален и културен аспект). Динамичната европеизация на националните икономики на тези страни доведе до нарастване на конкуренцията между тях. От друга страна, цели индустрии и райони в тези страни бяха изправени пред предизвикателствата на глобалните пазари – силен конкурентен натиск от страни и райони извън Европейския съюз (Smith et al., 2005; Pickles et al., 2006; Labrianidis et al., 2007). В тези условия нараства значението на държавното управление, което чрез местни политики и институционална подкрепа да формира икономическа среда за развитие на конкурентните предимства на фирмите и районите (Smith et al., 2005).

В разработката са включени задължителните елементи на анализа на международното разделение на труда в производството на облекло в контекста

на подходите за глобалните стокови/продуктови вериги и производствените мрежи. Те най-общо са формулирани, както следва:

- Идентификация на организационните форми и функциите в изследваното производство в контекста на специфичните за страната и изследваните райони условия;
- Оценка на възможностите на фирмите за индустриално усъвършенстване и развитие;
- Анализ на социално-икономическите последици за индустрията и регионалното развитие.

1.2. Методи на изследване

Динамичното и комплексно естество на глобализацията налага непрекъснато развитие и на методите за изследването ѝ. Сложността на процеса изисква прилагането на комплекс от научноизследователски методи. За постигането и реализирането на поставените цели и задачи са използвани географският, системният и хронологичният подходи, както и подходите за глобалните производствени мрежи и глобалните продуктови вериги. В дисертацията са използвани количествени и качествени методи. Количествените са математико-статистически, картографски, сравнителен анализ и др. Приложените качествените методи са: 1) теренни изследвания; 2) интервюта с ключови експерти и други заинтересовани лица (ключови интервюта) – представители на национални правителствени и неправителствени институции и организации, на бизнеса, на профсъюзите, на работниците; 3) анкетно проучване с фирми – производители на облекло; 4) телефонно интервю с фирми за актуализиране на информацията от анкетното изследване. В дисертацията са използвани емпиричните данни, събрани по три международни проекта, които авторът е ръководил от българска страна.

Емпиричната база данни от изследванията в България включва над 50 ключови интервюта в областите София Столична, Кърджали, Смолян, Пловдив, Благоевград, Кюстендил, Пловдив и Хасково (2000–2004 г., 2004–2005 г., 2011 г., 2013 г., 2018 г.). Интервюирани са 60 фирми за производство на облекло в областите София Столична, Перник, София, Благоевград, Кюстендил и Пловдив (2005 г.) и 49 фирми за производство на облекло в град Хасково, (2002–2004 г.). През 2011 г. са проведени телефонни интервюта с

интервюираните през 2005 г. фирми за актуализиране на информацията. През 2018 г. са извършени теренни проучвания с интервюта с ключови експерти в областите Хасково и Кърджали. В дисертацията са приложени списък на темите на интервюта с ключовите експерти, темите на анкетното проучване и темите на телефонните интервюта.

2. МЕЖДУНАРОДНО РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА В ПРОИЗВОДСТВОТО НА ОБЛЕКЛО В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

2.1. Влияние на международните търговски политики върху географията на производството на облекло

Чрез нормативно регулиране на глобалните стокови потоци анализът на международните търговски политики определя географията на съвременното индустриално производство. Посоките и интензитетът на преместването на трудоемки производствени дейности, каквато е и производството на облекло, от развитите към по-слабо развитите страни изцяло зависи от прилаганите световни търговски режими. След Уругвайския кръг световната търговия с текстил минава под контрола на Световната търговска организация и е включена в Общото споразумение за митата и търговията – ГАТТ (GATT). Впоследствие влиза в сила споразумението „Multi Fibre Agreement”, известно като МФА (MFA), чието действие е определено за периода от 1974 г. до 1994 г. Целта на това споразумение е налагането на квоти за износ на текстилни продукти от развиващите се към развитите страни. През 1994 г. това споразумение е заменено от Споразумението за текстил и облекло (АТС) с хоризонт на действие десет години – до 01/01/2005 г. Това споразумение се основава на програма за десетгодишен преходен период до пълното либерализиране на пазара от 2005 г. и отпадането на квотите, определени от MFA (www.wto.org).

Квотите създадоха условия за реструктуриране и диверсификация на продуктовете вериги, което доведе до възникването на т. нар. "география на квотите". Ограниченията за вноса за едни страни се превърна в предимство за други. Например, на страните от Европейския съюз не бяха наложени квоти или тарифи за внос от трети страни. По този начин беше дадена възможност на западноевропейските производители и търговци чрез преместване на

производството си в други страни да намалят производствените си разходи и да подобрят своята пазарна конкурентоспособност. Участието на други страни в западноевропейските производствени мрежи стана инструмент за преодоляване на ограниченията на квотите.

С либерализацията на световния пазар на текстил и облекло през 2005 г. бяха въведени нови регулации и различни тарифни и нетарифни мерки. Например, Европейският съюз има специфични изисквания за вносните текстилни продукти, свързани с опазване на околната среда и здравето на хората, изисквания към условията на труд на мястото, където се произвеждат, социални, етични и здравни норми за работещите в индустрията за текстил и облекло и много други.

За изследваната тема от интерес е значението на международните търговски политики в развитието на производствените връзки между страните от Западна и Централна и Източна Европа. Изнасянето на производствени дейности от Европейския съюз към страните от Централна и Източна Европа започва през 1980 г. се осъществява с преференциални мита, определени от специален търговски режим за търговията с изнесено в друга страна производство – ОРТ (Outward Processing Trade). През 90-те години на 20-ти век либерализирането на пазарите на бившите социалистически страни и впоследствие разширяването на ЕС са факторите, довели да активизиране на съществуващите и създаване на нови производствени връзки. От една страна, за страните от Централна и Източна Европа ОРТ е важен икономически стимул в края на 80-те и началото на 90-те години. В преходните кризисни години фирмите получаваха поръчки и успяваха да поддържат производството и заетостта. От друга страна, бяха регистрирани и негативни промени за включените отрасли и райони като раздробяване на местната индустрия, намаляване на заплатите, деквалификация на работната сила и т.н. (Begg et al., 2003). Според Graziani (1998) причина за негативните ефекти е асиметричният характер на договорите по ОРТ, като ги определя като “заклучващи” за „приемащата” фирма, която обикновено закрива съществуващите по-рано развойни дейности и изпълнява строго определени дейности.

В края на 90-те години се наблюдава интензивно преместване на поръчките за производство на облекло от Централна към Източна Европа. Smith et al. (2005) обясняват високата интензивност на преместването на

производствени дейности и като опит за „пасивно индустриално усъвършенстване” на западноевропейските фирми. Авторите подчертават съществуването на тясна връзка между натиска за намаляване на разходите и достъпа до фирми с производствен капацитет и квалифицирана работна ръка в страните от Централна и Източна Европа (Smith et al., 2005). Факторите, като географската близост във физически и социално-културен смисъл, квалифицираната работна ръка и производствените традиции допринасят за атрактивността на тези страни (Pickles et al., 2006; Roukova et al., 2008). Положителният ефект за приемащите фирми е възможността да се обучават. Изследвания на ефектите от включването на фирмите в международни производствени мрежи и продуктови вериги в трудоемките индустрии доказват, че водещите фирми във веригата по-често затрудняват развитието на дейности с висока добавена стойност от местните производители, а възможностите за тяхното индустриално усъвършенстване зависят от начина, по който се ръководят веригите (Begg et al., 1999; Schmitz et al., 2000; Humphrey et al., 2002; Pickles et al., 2006).

Предизвикателствата на глобализацията към производството на облекло в Европейския съюз нараснаха след либерализирането на пазарите през 2005 г. Премахването на квотите бе последвано от въвеждането на много тарифни и нетарифни мерки в защита на европейските производители и за предпазването им от навлизането на продукция от страни като Китай, Турция, Индия, Пакистан и др. Понастоящем между страните от ЕС не се прилагат никакви тарифни такси, а нетарифните мерки са незначими. Ефектът е укрепване на регионалните производствени мрежи за облекло в рамките на Европейския общ пазар.

2.2. Тенденции в геопространственото разделение на труда в производството на облекло в Европейския съюз

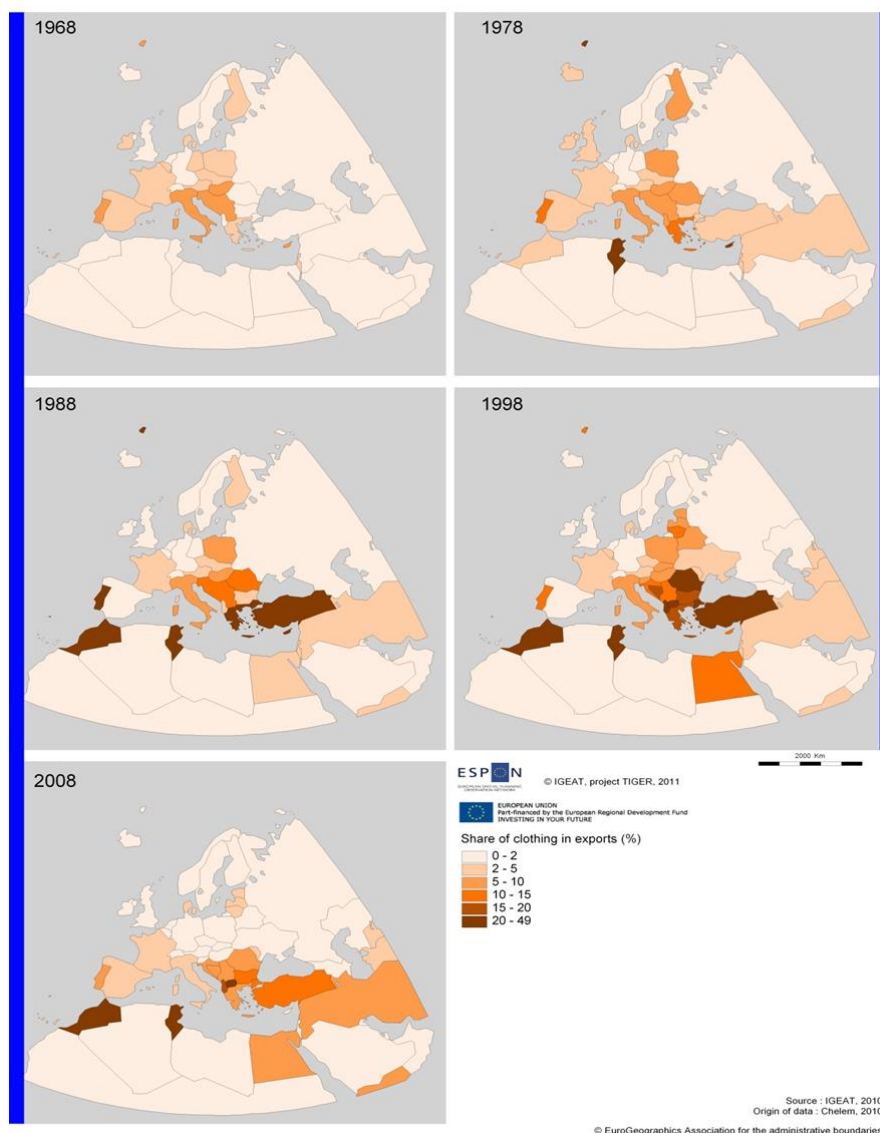
Настъпилата през 2008 г. глобална криза засегна в голяма степен производството на облекло в световен мащаб. Високата степен на взаимна обвързаност на индустрията в глобален мащаб и в частност, между страните от Европейския общ пазар, от една страна, и от друга – националните особености на проявление на икономическата криза имаха негативен ефект за индустрията.

В периода 2000–2013 г. производството на облекло в страните от Европейския съюз отбелязва непрекъснато намаление на икономическите показатели и на работните места. Като следствие от икономическата криза данните за 2009 г. сравнени с 2008 г. показват двуцифрен спад в броя на фирмите, оборота и заетостта. След 2010 г. се наблюдава стабилизация и по-слаб темп на намаление на икономическите показатели. По данни на EURATEX (Европейска конфедерация за текстил и облекло) през 2017 г. в ЕС работят 119 343 предприятия за облекло, в които са заети 1 010 000 д.

Европейският съюз е лидер в световния внос на облекло с над 37 % и заема второ място след Китай с над 30 % в световния експорт на облекло. През периода 2013–2017 г. растат вносите и износите на облекло в ЕС28. Вносите на облекло от страни извън ЕС е 82 млрд. евро (2017 г.) и се е увеличил с 15 млрд. евро за последните четири години. Китай е най-големият вносител на облекла в ЕС с дял от 39,4 %, следван от Бангладеш с 13,9 % и Турция с 12,8 %. В периода 2013–2017 г. основните външнотърговски партньори с общо 74 % от вноса от страни извън ЕС остават Китай, Бангладеш, Турция, Индия и Камбоджа. Износът на ЕС 28 е 25 млрд. евро (2017 г.) като в сравнение с 2013 г. той се е увеличил с 5 %, а в сравнен с 2016 г. – с 9 %. Важни пазари в износа на европейското облекло с 54 % от общия износ на облекло за страни извън ЕС са пет държави: Швейцария, САЩ, Русия, Хонконг и Китай (EURATEX, 2018). Търговският баланс е с отрицателна стойност и се е увеличил с близо 10 млрд. евро спрямо 2015 г. През 2017 г. той е минус 57 млрд. евро.

В търговията с облекла в ЕС 28 важно място заема „вътрешният“ пазар. През 2017 г. дялът на вноса на облекла от ЕС в общия внос на ЕС 28 е 47 %, износът е 75 % от общия износ (UN Comtrade, 2018). За периода 2000–2017 г. данните за „вътрешния“ пазар на облекла в Европейския съюз потвърждават стабилността и значението на регионалната търговия (UN Comtrade, 2018).

През периода 1968–2008 г. индексите на специализация (относителен дял на износа на облекло в общия национален износ) показват как се променя значението на изследваната индустрия по страни (фиг. 2.2.1.). Ясно може да се проследи промяната в географията на индустрията с посока от западноевропейските страни към страните от Централна и Източна Европа през 1998 г. В следващите десет години настъпва рязка промяна като специализирани в експорта на облекло са страните от югоизточна Европа и Турция.

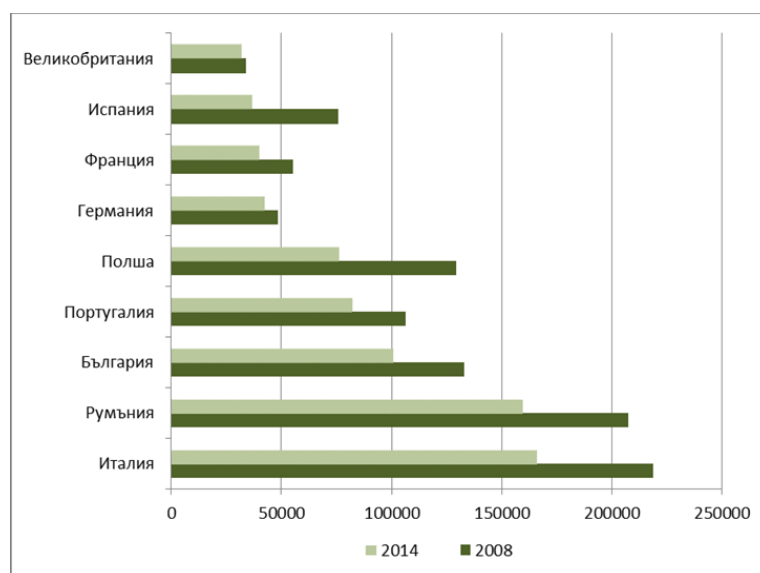

Фигура 2.2.1 (2.2.2) Специализация в производството на облекло в Евро-Средиземноморската зона 1968–2008 г. (Roukova et al., 2012)

Високият дял на облеклото в експорта на Франция и Италия се дължи на производството на луксозни облекла с висока добавена стойност. В по-слабо развитите страни от Югоизточна Европа са локализирани предимно трудоемки производствени дейности с ниска добавена стойност. Последните са и най-уязвими по отношение на конкуренцията на райони извън Европейския съюз. От страните-членки на ЕС в този район на Европа България се откроява с най-висока степен на специализация.

Териториалната разпределение на заетостта в производството на облекло показва, че Италия е най-големият работодател и произвежда 42 % от дрехите в ЕС 28. Намалението в абсолютния брой на заетите в производството

на облекло през 2014 г. в сравнение с пред-кризисната 2008 г. не променя позициите на водещите страни в Европейския съюз (фиг. 2.2.2) В представените на графиката девет страни работят 46 % от заетите в индустрията в ЕС. Румъния заема второ място, а България е на трето място по брой заети в европейското производство на облекло. Полша и Испания отбелязват почти двукратно намаление на заетостта.

Фигура 2.2.2 (2.2.3) Брой на заетите в производството на облекло в избрани страни на Европейския съюз – 2008 г. и 2014 г. (по данни на EUROSTAT, 2010–2017 и на STATISTA, 2017–2018)

Производството на облекло страните от Европейския съюз е концентрирано в райони – традиционни производители. Значението на икономическата дейност за заетостта на ниво райони NUTS 2 се определя от стойността на показателя „относителен дял на заетите в индустрията към заетите във вторичния сектор“. Стойности на показателя над 10 % са приети като значими за регионалната заетост. През 2007 г. специализираните райони (NUTS 2) на България, Румъния и Северна Гърция формират най-големия ареал в ЕС, в който заетостта в производството на облекло има най-голямо регионално значение. Тези райони са специализирани в трудоемки производствени дейности при относително ниска цената на труда. Това означава, че районите в този ареал са и най-уязвими по отношение на освобождаване на работна ръка при евентуално преместване на производството на облекло към райони извън ЕС. Пет от шестте района за планиране в

България са част от по-гореописания ареал. Към специализираните райони спадат и Южният Централен район, и Югозападният район. Трудоемкият производствен профил на индустрията в тези два района определя тяхната уязвимост от промените в международното разделение на труда в производството на облекло, изяснено и по-горе.

В ЕС производството на облекло се характеризира с висока степен на консолидация на производствените мрежи, с високата степен на териториална концентрация и на регионална значимост на заетостта на ниво NUTS 2. В европейските продуктови вериги за облекло ясно са разпределени функциите в международното разделение на труда: на запад са локализираны дейностите с висока добавена стойност като дизайн, дистрибуция и др., а на югоизток – трудоемките производствени дейности.

3. ВЛИЯНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА ВЪРХУ ПРОСТРАНСТВЕНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ НА ПРОИЗВОДСТВОТО НА ОБЛЕКЛО В ЮГОЗАПАДНА И ЮЖНА ЦЕНТРАЛНА БЪЛГАРИЯ

3.1. Производството на облекло в България – отраслово и пространствено развитие

В първите години на 90-те години разглежданата индустрия беше засегната от икономическата криза, обхванала националната икономика през преходния период. Промените във външната и вътрешната икономическа среда имаха негативно влияние върху развитието ѝ, и по-точно - поради загубата на част от традиционните външни пазари, рязкото свиване на вътрешното потребление и др. Ниското качеството и високата себестойността на произвежданата продукция, финансовата нестабилност и липсата на организационна самостоятелност на фирмите в условията на децентрализация и приватизация затрудниха сериозно тяхното адаптиране към новите пазарни условия. Кризисната ситуация доведе до спад в производството и закриване на повечето цехове, разположени в малките и отдалечени населени места. Производствените връзки с текстилните предприятия бяха прекъснати по финансови и организационни причини.

Предприятията на шивашката промишленост бяха сред първите приватизирани индустриални компании. От 1990 до 1995 г. заетостта в обществения сектор на шивашката индустрия намаля с 45 % и броят на наетите спадна почти двойно – 47 014 д. през 1995 г. Частният сектор в производството на облекло се наблюдава статистически от 1996 г. През 1996 г. 55 % от заетите в това производство работят в частния сектор. През 1998 г. те са над 90 % и през 2000 г. достигат 97 %. От общо заетите в производството на облекло 102 304 д., 98 810 д. са в частния сектор, резултат от реструктурирането на собствеността. Обществена собственост остават предимно трудово-производителните кооперации, които шият облекла.

Следприватизационният период се характеризира със стабилизиране и нарастване на производството на шивашка продукция. Много от закритите цехове възобновяват дейността си като самостоятелни малки и средни предприятия. Създадени са и много нови фирми с частен капитал. През 1990 г. шивашките фирми са 131, а през 2000 г. те са 9219 (НСИ, 1995, 2001). Някои от големите фирми запазват западноевропейските си партньори и изнасят почти цялата си продукция за ЕС. Те работят предимно по поръчка и с материали на клиента, т.е. като подизпълнители (Begg, Pickles, Roukova, 1999). В края на 90-те години много чуждестранни фирми навлизат в България, привлечени от ниската цена на труда, добрия производствен опит, близостта до европейските пазари, данъчната политика, трудово законодателство и т.н. Това се отрази благоприятно на функционирането и развитието на производството на облекло като цяло и то се нареди сред най-бързо развиващите се индустрии в страната. За пет години, от 1995 г. до 2000 г. индексът на произведената продукция нараства с 45 % (1995=100) (Рукова, 2002).

В градовете, в които са работили големите шивашки предприятия, се създават многобройни малки фирми в резултат от наличието на освободена квалифицирана работна ръка – управленски и работнически персонал, разпродажбата на оборудването и др. По-късно сериозен проблем за тези фирми е именно употребата на морално и физически амортизирано техническо оборудване и ниското качество на произвежданата продукция. Продукцията на новосъздадените малки и средни фирми е предназначена за националните регионални и локални пазари, което ги поставя във високата степен на зависимост от равновесието на вътрешния пазар (Begg, Pickles, Roukova, 1999).

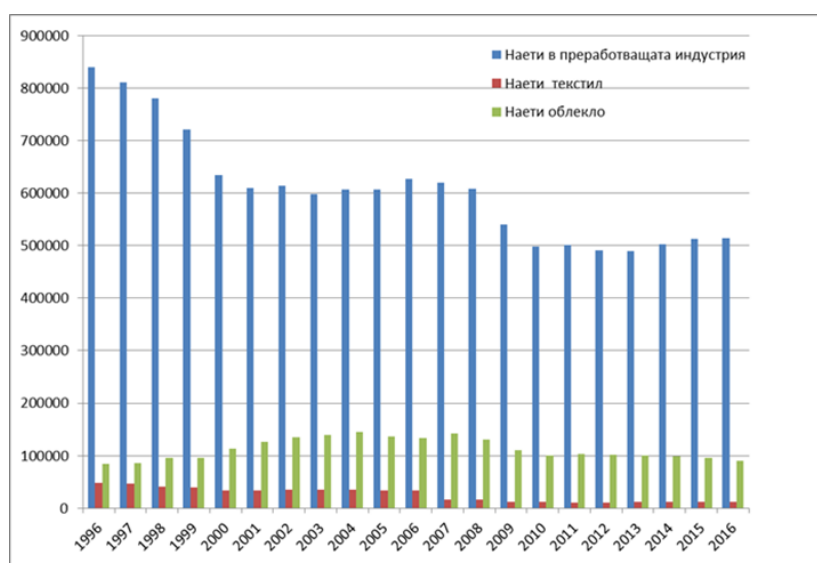
Факторът „работна сила“ продължава да бъде първостепенен за локализацията на предприятията. Предпочитани са слабо развитите икономически райони, където възможностите за намиране на работа са ограничени, безработица висока и цената на труда е най-ниска (Рукова, 2002).

В годините на преход външнотърговският баланс на индустрията винаги е имал положително салдо. През 2000 г. износът е близо 4 пъти по-голям от вноса. В структурата на износа на страната по отрасли на вторичния сектор тя участва с 15 % и е на второ място по стойностно изражение след износа на черни и цветни метали (по данни на НСИ, 2000 г.) (Рукова, 2002).

През 2000 г. работят големи и много големи фирми. Сред най-големите фирми – производители на горно облекло са тези в Пловдив, Варна, Гоце Делчев с по над 1500 д. персонал. Големи фирми има в София, Пловдив, Русе, Варна, Хасково, Кърджали, Благоевград, Дупница (над 600 д.), Плевен, Бяла Слатина, Търговище, Шумен. Големи фирми, които произвеждат работно облекло, има в София, Пловдив, Хасково, Златоград, Смолян, Димитровград, Тутракан, Никопол, Върбица и др. В производството на ризи и долно бельо големите фирми са локализирани във Видин (с над 1500 д.), Карнобат (над 500 д.), София, Пловдив, Кърджали, Стара Загора, Харманли, Хасково, Габрово, Трявна, Перник, Шумен. Производството на плетени платове и производството на трикотажни изделия са технологично обвързани. Предприятията със затворен цикъл на производство се оказаха по-устойчиви на кризисните процеси през преходния период, например, фирмите в Кърджали (над 1000 д.) и в Монтана (над 700 д.). Към 2000 г. по данни на Асоциацията на трикотажните фирми трикотажните фирми са над 500 в страната. По-големи фирми – производители на трикотажно горно облекло с над 500 работници има в Кюстендил, Кърджали, Севлиево, Доспат, Плевен. Между 100 и 500 души работят в предприятията в Ямбол, София, Габрово, Червен бряг, Търговище, Пловдив, Петрич, Момчиловци, Етрополе, Сливен, Своге, Доспат, Ловеч, Лъки, Елхово и др. (Рукова, 2002).

Процесът на “производствена” децентрализация е последван от процес на производствена реорганизация, която включва различни форми на коопериране между различните фирми в дадено населено място или район. Големите фирми, които приемат поръчки за работа на изшлема, възлагат част от поръчките на средни фирми (Begg, Pickles, Roukova, 1999). Производството на

трикотажни изделия, както и на горно облекло е мобилно по отношение на локализацията си. Зависи главно от наличието на работна ръка и добра транспортна достъпност. Голяма част от новосъздадените малки и средни трикотажни фирми произвеждат продукция предимно за местните пазари (Begg, Pickles, Roukova, 1999). Големите фирми са стабилизиращ регионалната икономика фактор, а средните и малките предприятия играят важна роля за баланса на местните пазари на труда.

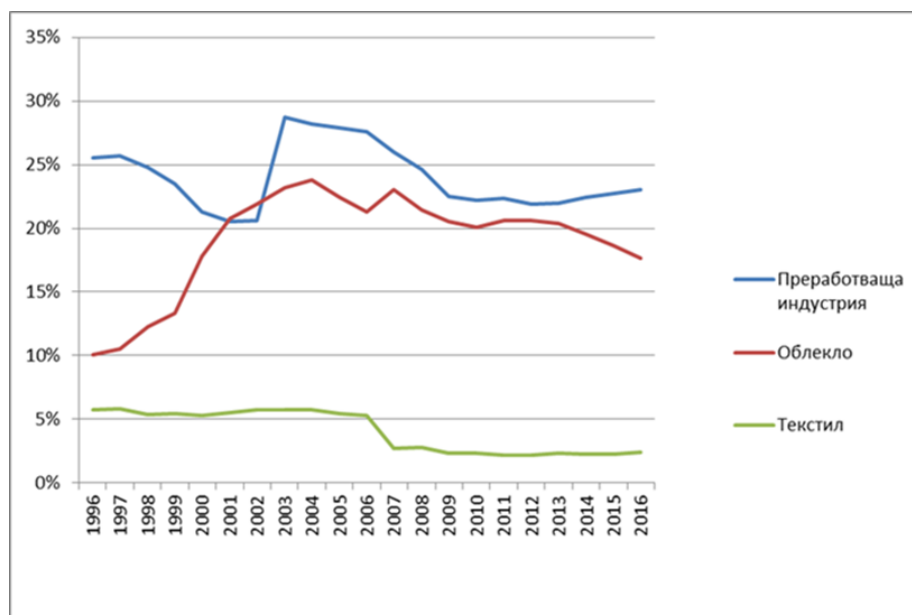

Фигура 3.1.1 (3.1.3) Динамика на заетостта (бр.) (по данни НСИ, 1998–2018)

Динамиката на заетостта в производството на облекло за 20-годишен период показва нарастване в следприватизационния период 1996 г. до 2007–2008 г. (фиг. 3.1.1.). Вследствие на световната икономическа криза заетостта в производството на облекло намалява с 20 % само за две години (2007–2009). Спадът в заетостта след 2008 г. доказва силната обвързаност на индустрията с международните производствени мрежи и зависимостта ѝ от промените на международните пазари.

От 1996 г. до 2004 г. относителният дял на наетите в производството на облекло нараства и достига 23,8 % от наетите във вторичния сектор (фиг. 3.1.2.). През 2009 наетите в производството на облекло са 110 000 души и те съставляват 20,5 % от наетите в преработващата индустрия на страната. Въпреки, че през 2016 г. относителният дял на наетите в изследваната индустрия спрямо наетите във вторичния сектор намалява до 17,6 %, тя остава

най-големият работодател в преработващата индустрия и е на второ място в националната икономика след държавната администрация.

Фигура 3.1.2 (3.1.4). Структурно значение на заетостта 1996–2016 г. (наети в преработващата индустрия като дял от общо наетите; наети в производството на облекло и в текстила като относителен дял от наетите в преработващата индустрия) (по данни на НСИ, 1998–2018)

В България три района за планиране се отличават с висока степен на териториална концентрация в производството на облекло - Южният Централен район, Югозападният и Северният Централен район. През 2000 г. на първо място е Южният Централен район с 34 % от фирмите и 35 % от произведената продукция. В него работят 26 % от наетия персонал в изследваната индустрия. Една трета от тях са в Пловдивска област, а областите Кърджали и Хасково участват с по 20 %. Следва Югозападният район съответно с 26 % от фирмите и 24 % от заетите. Той е на първо място в териториалната структура на работещите в изследваната индустрия – с 30 % от тези в страната. Водеща в района е Благоевградска област с над 50 % от заетите. В Северния Централен район се намират 17 % от фирмите, работят 19 % от заетите и се произвежда 19 % от шивашката продукция, като най-голямо е участието на областите Плевен, Русе и Габрово (Рукова, 2002).

Южният Централен район и Югозападният район запазват лидерските си позиции в териториалната структура на заетостта в производството на

облекло през годините. В сравнение с 2000 г. през 2006 г. техният дял нараства и достига 57 % от общо наетите в индустрията. Няма промяна и през последните десетина години (2006–2016 г.). Заетостта в производството на облекло показва още по-голяма териториалната концентрация на ниво област. През 2016 г. в област Благоевград работят 19 % от наетите в производството на облекло в страната, а в област Пловдив – 10 %. В областите Кърджали и Хасково те са 11 %. В Северна България две области се отличават с висок дял на наетите – област Плевен с 9 % и област Русе с 8 %.

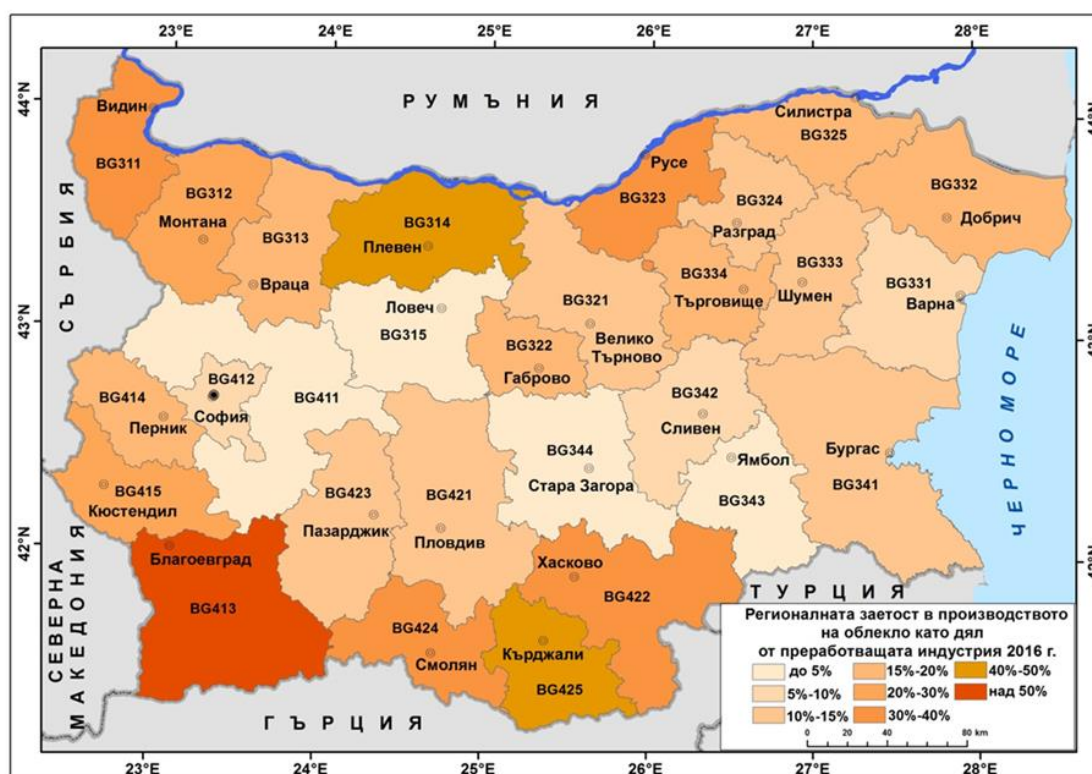
Тенденцията на намаление в броя на наетите в производството на облекло продължава макар и със слаби темпове. Изчисленият индекс на намалението през 2016 г. при база 2012=100 показва, че за страната той е 10 %. В областите на Югозападния район се наблюдават големи различия в стойностите на индекса на изменение. Област София Столична и Софийска намалението е средно с 25 %, а в Благоевградска област то е многократно по-малко – едва 4,6 %. В Южния Централен район най-значително е намалението в област Пазарджик – 18 %. В областите Хасково и Кърджали индексът на намаление е около 12 %. Индексът има по-малки стойности в областите Смолян и Пловдив – по 10–11 %.

Две основни групи фактори определят негативната тенденция в броя на наети (Рукова, 2018). Първата група фактори отразяват стопанското развитие на страната – възникването на нови дейности, предимно в сектор услуги, които са по-атрактивни по отношение на качеството и условията на труд, на заплащането на труда и т.н. Втората включва вътрешни за индустрията фактори, които са обект на нашето изследване и са анализирани подробно в следващата подточка. От външните фактори най-съществени са тясната обвързаност на изследваното производство с международните производствени мрежи и влиянието на промените в международната икономическа среда. Важна е ролята и на местните фактори. Например, след закриването на редица гръцки и италиански фирми в Благоевградска област безработицата при жените не се увеличи и данните показват, че тя е по-ниска от тази на национално ниво и на ниво район (Югозападен).

Социално-икономическото значение на производството на облекло за регионалното развитие се измерва с относителния дял на наетите в индустрията от наетите във вторичния сектор. По този показател изследваната

икономическа дейност има голяма тежест за регионалната заетост в много области. През 2009 г. делът на наетите в индустрията е над 50 % за областите Благоевград и Кърджали, а за много от останалите области той е над 30 %. През 2012 г. производството на облекло е значим работодател в редица области в изследвания район като Благоевград, Хасково, Кърджали, Смолян, където относителният дял на наетите в него е над 30 % от наетите в преработващата индустрия.

Регионалното значение на заетостта (относителен дял на наетите в производството на облекло във вторичния сектор) по области през 2016 г. показва, че с висока степен на специализация се отличава област Благоевград с 52 % (фиг. 3.1.3). На второ място са областите Плевен с 48 % и Кърджали с 45 %. Следват областите Видин с 35 %, Смолян и Хасково с по 33 % и Русе – с 31 %.

Фигура 3.1.3. (3.1.9) Регионално значение на заетостта в производството на облекло 2016 г. (по данни на НСИ, 2018)

Наличната статистическа информация не отразява реалните разходи за труд и размера на средната брутна заплата в индустрията. Това е причината да определим и използваме в анализа статистическия показател „относителен дял

на средната брутна годишна заплата в производството на облекло от средната брутна годишна заплата в преработващата индустрия“. Този показател дава информация за позицията на икономическата дейност във вторичния сектор и позволява да се очертават тенденциите на изменение по отношение на заплащането на труда. Средната брутна годишна заплата в производството на облекло е 68 % от заплатата в другите преработващи отрасли в страната. Различията по области варират от 52 % за областите Разград и Стара Загора до 96 % в област Плевен и 92 % в област Благоевград.

В следприватизационния период броят на фирмите и заетостта в изследваната индустрия нарастват. Проблемите, съпътстващи развитието на индустрията, са свързани с реорганизацията (преструктурирането) на производството и пазара на облекло в контекста на предизвикателствата на международната икономическа среда. Финансови и организационни бариери възпрепятстват националните производители да се включат директно в международните производствени мрежи. Работата на ишлема е организирана от търговски посредници или от големите фирми. След 2000 г., със стабилизирането на икономическата среда и вътрешния пазар, производството на облекло бележи бърз ръст в развитието си. Премахването на квотите за износ за страните от ЕС, отпадането на регистрационния режим за сделките за износ, режимът за временен внос и др. допринасят за навлизането на западноевропейски партньори. Производството е експортно ориентирано и формира съществен дял от общия износ на страната като достига 20 % през 2004 г.

Териториалната структура на индустрията е непроменена от десетилетия. Заетостта се характеризира с висока териториалната концентрация, която се задълбочава през годините. Вследствие на икономическата криза е регистриран спад на абсолютния брой на наетите, но значението ѝ за регионалната заетост (като дял от заетите във вторичния сектор) продължава да е високо за много области. През последните десетина години пазарът на труда за производство на облекло е дебалансиран като търсенето превишава предлагането. Ниското заплащане на труда е един от основните фактори за слабия интерес на търсещите работа.

През изследвания период редица области от Югозападна и Южна Централна България запазват своята традиционна специализация в производството на облекло и то има важна роля за регионалната заетост.

3.2. Промени в производството на облекло в Южен Централен и Югозападен район под влияние на международното разделение на труда

След 2000 г. развитието на икономическата дейност „производство на облекло“ в България се характеризира с висока степен на интернационализация. Индустрията е неделима част от Европейския общ пазар на облекло. Специализацията в производството на облекло на съседните държави Гърция и Турция играе важна роля за развитието на индустрията. Тясната обвързаност на българските фирми с международните производствени мрежи промени в организацията на производството им, непрекъснато подобряване на тяхната конкурентоспособност и увеличи зависимостта им и уязвимостта им по отношение на промените в международната икономическа среда. Положителните ефекти са привличането на чуждестранни инвеститори и поръчки, увеличаването на заетостта, производството и износа.

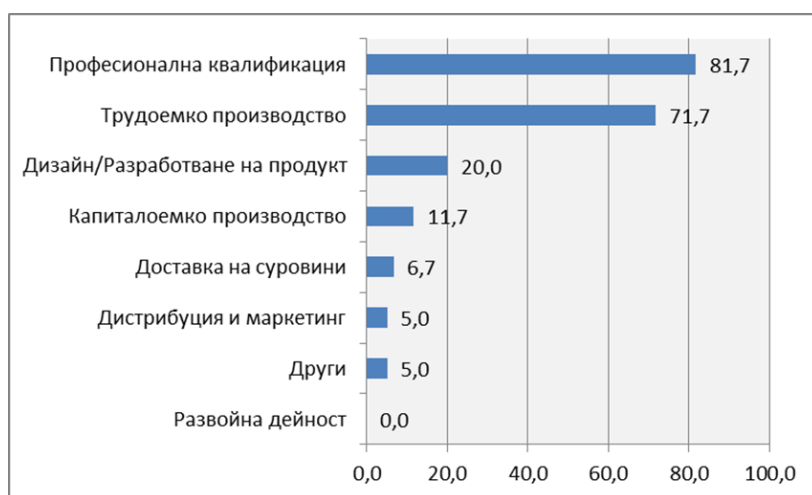
Анализът на влиянието на международното разделение на труда е базиран на резултатите от изследване на фирмите – производители на облекло. Ключовите аспекта на анализа включват изясняване на формите на организация на производството, на видове производствени мрежи, в които фирмите участват и функциите, които те изпълняват. За определяне на ефектите за българските фирми е направена оценка на икономическото им представяне и на условията и възможностите за поддържане и развитие на тяхната конкурентост (за индустриалното им усъвършенстване). За целта е използвана информация от теренните изследвания, проведените интервюта с ключови експерти и заинтересованите страни и от анкетните проучвания на фирми лице-в-лице и телефонни интервюта.

През 2005 г. е проведено изследване на 60 фирми за производство на облекло. Основните критерий за подбор на фирмите са: 1) те да са част от международни производствени вериги; 2) да са средни (с 50–244 д. персонал) и големи (с над 250 д. персонал) по размер. Интервюирани са 33 големи фирми и 27 средни фирми в Южния Централен район и в Югозападния район. В тях работят общо 19 310 души.

По вид собственост (с над 51 % дял от собствеността) интервюираните фирми се разделят в следните групи: българска собственост – 56 %, преки чуждестранни инвестиции – 33 %, и смесена собственост – 11 % .

По пазарни сегменти за 83 % от фирмите цената на произвежданата продукцията е от първостепенно значение, за 15 % е важно гъвкавото производство и само една фирма съобщава, че неин приоритет е сегмента „дизайн“.

Интервюираните фирми определят своите конкурентни предимства в професионалната квалификация на работещите и трудоемкото производство (фиг. 3.2.1). Само 20 % от тях посочват като свое предимство разработването на продукти.

Фигура 3.2.1. Конкурентни предимства на фирмите (в % от фирмите).
(Анкетно проучване, 2005 г.)

Компаниите оценяват ползите от работата си за чуждестранните партньори, като 62 % от тях са увеличили персонала си, 77 % – оборота и 57 % – печалбата. Експортът е нараснал като обем при 40 % от фирмите. За повече от половината фирми дялът на продукцията за експорт е над 90 % от общата продукция. Износът на облекла за страните от Европейския съюз е 98 % от общия експорт на интервюираните фирми. Структурата по страни показва, че Гърция заема първото място с 28 %, следвана от Германия с 23 %, Италия с 22 %, Испания и Франция – с по 7 %. Великобритания, Белгия и Швеция участват в структурата на експорта с по-малко от по 4 %.

Конкуренцията на международните пазари е важен фактор, с който фирмите се съобразяват. Мениджърите на 60 % на интервюираните фирми

оценяват международната конкуренция за тяхната продукция като силна и много силна. За 72 % от фирмите продукцията им е застрашена от навлизането на продукция с по-ниска цена на международния пазар и техни конкуренти са чуждестранните производители.

Като производствени предимства фирмите посочват своя производствен опит, ниските производствени разходи, сигурността при изпълнение на поръчките и географската близост. Техни ключови конкурентни предимства са качеството на продукцията, времето за доставка и надеждността и след тях те посочват ефективността на разходите.

Оценявайки човешкия капитал, персоналят с неговата компетентност и професионални умения е посочен от 60 % от фирмите като най-силна страна. Компетентността, персоналят като цяло и производственият му опит 87 % от фирмите определят за свое конкурентно предимство. Човешкият капитал не е силна страна само за 13 % от фирмите. От общо наетите около 90 % са работници и специалисти в производствени дейности. Всички фирми отчитат непрекъснато нарастване на разходите за персонал.

Резултатите от изследването показват, че експортът на база субконтрактинг (производство по спецификация на възложителя) е между 90–100 % от целия експорт за 85 % от интервюираните фирми. По вид чуждестранните партньори са големи търговци на дребно (търговски вериги) за 41 % от фирмите, и производители – за 43 % от фирмите. За намаляване на риска от липса на поръчки и спиране на работа фирмите работят с няколко партньора. До 5 партньора имат 63 % от фирмите, 23 % имат от 6 до 10 партньора и 14 % над 10. Често фирмите използват местни по-малки фирми, които са 2-ро и 3-то ниво подизпълнители, за да изпълнят поръчките в срок.

Повечето фирми смятат, че тяхната позиция в веригата на стойността, в която участват е междинна. Действително, те са по-скоро в частта на веригата с ниска добавена стойност поради факта, че изпълняват предимно производствени дейности, които са с ниска добавена стойност.

Стратегиите на фирмите за развитие са насочени към подобряване на качеството, съкращаване на времето за доставка и внедряването на производствени дейности с по-висока добавена стойност. Фирмите инвестират в обновяване на технологиите и машините и 20 % от тях съобщават, че използват съвременни технологии.

По отношение на индустриалното усъвършенстване фирмите се фокусират повече върху усъвършенстване на продуктите и производствените процеси, отколкото да усъвършенстват функциите си, за да заемат наистина междинна позиция. Единични са случаите, в които местни фирми развиват дизайн, логистични дейности, разработват нови продукти, или създават своя собствена марка.

Българската индустрия за производство на облекло свива производството и заетостта си вследствие на световната криза, но за разлика от други отрасли и дейности, тя се възстанови много по-бързо. Продължавайки да е част от европейското производство на облекло, комбинацията от ниски разходи за труд и квалифицирани работници, както и стабилизирането на пазара за облекло в Европейския съюз са положителни фактори за преодоляването на негативите от кризата.

През 2011 г. е проведено изследване (телефонни интервюта) целящо да обхване 60-те фирми, интервюирани през 2005 г. и нови 9 фирми. Само 26 фирми се съгласиха да участват в изследването. Въпросите са формулирани така, че да се направи оценка на въздействието на глобализацията върху индустрията по избрани критерии и показатели, както и да се направи сравнение на изменението им за 5-годишен период от време.

Сравнението на информацията от двете изследвания 2005 г. и 2011 г. показва, че 2/3 от фирмите продължават да работят, а 1/3 са сменили дейността си или са преустановили дейност. По-голяма част от банкрутиралите фирми са чуждестранна собственост – 54 % от гръцките фирми, 66 % от съвместните българо-гръцки и 33 % от италианските фирми. Нито една германска, белгийска или от друга западноевропейска страна не е закрила производството си в България. Определено тежката икономическа ситуация в Гърция и Италия е дала отражение и върху производството на облекло в България, предимно в Югозападния район. Негативните ефекти се дължат в по-голяма степен на европейските, отколкото на глобалните предизвикателства.

Позитивните промени по отношение на оборота и заетостта се наблюдават при 35 % от фирмите, а нарастване на работните заплати отбелязват 2/3 от респондентите.

Производството на облекло продължава да е зависима от експорта дейност – 80 % от фирмите изнасят между 75 и 100 % от своята продукция.

Субконтрактингът заема значителен дял в производството на фирмите – за 71 % от тях този начин на производство е над 90 % от цялото им производство. Важна характерна черта в международните мрежи е партньорството. Значителен процент от работещите фирми (81 %) съобщават, че не са сменили техните търговски партньори от 2005 г. Едновременно с този факт се наблюдава съществено преструктуриране на държавите–партньори. През 2005 г. водещи партньори са Гърция, Германия и Италия. През 2011 г. Германия е на първо място с 24 %, следвана от Франция с 18 %. Те увеличават дяловете си за сметка на намалените дялове на Гърция (13%) и Италия (10%). Франция става втора експортна дестинация за произведеното в България облекло. Като цяло, няма промяна във водещата позиция на страните от ЕС като външнотърговски партньори.

По време на кризата инвестиционната дейност е силно ограничена, но 70 % от фирмите са инвестирали в нови технологии, над 50 % – в нови производствени линии и почти половината – в производство с по-висока добавена стойност. Усъвършенстването на фирмите в разработването на продукти и производствения процес е довело до развитие на компетенции, които позволяват изпълнението на продукция с по-висока добавена стойност и по-сложни производствени операции, които са и силните конкурентни предимства на българските фирми. Само 1/3 от фирмите са инвестирали в допълнителни и нови дейности, тоест направили са опит за функционално усъвършенстване.

В заключение можем да обобщим, че фирмите за производство на облекло не притежават потенциала, необходим за извършване на дейности с по-висока добавена стойност и промяна на ниската производствена позиция в продуктовата верига, която заемат. От десетилетия фирмите усъвършенстват производствените си умения и технологии, което е най-ниската степен на индустриално усъвършенстване. Малка част от фирмите разработват нови продукти по спецификация на възложителя. Някои големи фирми произвеждат продукцията и под собствена марка, като извършват дистрибуцията и маркетинга. Тази собствена продукция, обаче, е под 10 % от общата им продукция. Работата на база субконтрактинг ограничава развитието на фирмите. Инвестициите в съвременни технологии са недостатъчни, което ще се

окаже критична точка за адаптиране към променящите се условия в контекста на Индустрия 4.0.

Европейските партньори са от първостепенно значение за българските производители, тоест последните продължават да са част от европейските производствени мрежи за облекло. Честа практика е големи производствени фирми да вземат поръчки за изпълнението на които да използват по-малки фирми – 2-ро и 3-то ниво подизпълнители. По този начин големите фирми играят ключова роля в организирането, функционирането и развитието на местните производствени мрежи, които индиректно са част от европейските производствени мрежи.

Положителните ефекти от международното разделение на труда в индустрията са поддържането на заетостта в специализираните райони, придобиването на нови знания и развитие на опит в нови производствени технологии, процеси и продуктови линии. Редица фирми въвеждат спазването на социален фирмен кодекс, международно прилаган като гаранция за партньорство и осигурява нормативни условия на труд за работещите. Работата в глобални производствени мрежи гарантира на фирмите достъп до информация и обучение, но те са значими само за подизпълнителите от първо ниво.

Един от непреодолимите проблеми пред бранша е наличието на незаети свободни работни места. Още през 2004–2005 г. фирмите съобщават, че изпитват затруднения при намиране на персонал. Според експерти бранша се нуждае от 25 000 нови работници през 2010 г. (Интервю, 2011). В специализираните райони се наблюдава недостиг на работна ръка и конкуренция между фирмите за привличането ѝ е много силна. Много респонденти обясняват тези затруднения с факта, че услугите са по-атрактивния за работа сектор (особено за младите хора), отколкото работата на норма във фабрика. Тази тенденция продължава и през последните години. Дисбалансът в търсенето и предлагането на работни места в индустрията е регистриран и в другите страни от Централна и Източна Европа – Полша, Словакия и Румъния. Ограниченият производствен капацитет по отношение на заетостта в Източна Европа е допълнителен фактор за промяна на географията на производството на облекло в ЕС наред с фактора „икономия на разходите“ (повишаването на цената на труда и др.).

3.3. Преструктуриране на локалните производствени мрежи – на примера Хасково–Димитровград

В тази част на трета глава е представен един модел на организация и развитие на производството на облекло на локално ниво в Южна Централна България. Той представлява интерес, защото се различава от организационните форми на производството в средните и големите фирми, участващи в международни продуктови мрежи. Изследването обхваща градовете Хасково и Димитровград и по специално, производството на облекло в „гаражните“ фирми в Хасково. Използвани са двата подхода – за стоковите вериги и за индустриалния район. Фокусът на анализа е насочен към идентификацията на индустриален район – наличие на квалифицирана работна ръка, гъвкаво производство, хоризонтални връзки, предприемаческо поведение и др. в контекста на специфичните за района социална и културна среда. От значение за анализа е и определянето на степента на коопериране между фирмите. За малките фирми то е за съвместна работа и за тясно специализирани операции, за да постигнат нужните икономии от мащаба, за реализацията на които нямат самостоятелен потенциал. По-гореизброени особености на локалните производствени мрежи в индустриалния район са и основните конкурентни предимства на малките фирми в индустриалния район (Begg, Roukova et al., 2005) .

Хасковска област е важно средище за производство на облекло, особено на трикотажни изделия за експорт и за местния пазар През 1996 г. регистрираните заети в производството на облекло в Хасковска област е 3872 д. и дялът им от общо заетите в преработващата индустрията в областта е 19 %. До 2002 г. техният брой почти се удвоява и достига 6773 д. и съставлява 28 % от заетите във вторичния сектор в областта. Само за 4 години – до 2006 г. броят им продължава да расте и достига 7837 д. Низходящата тенденция в заетостта след 2009 г. е непрекъсната до 2016 г. През 2012 г. в изследваната индустрия са заети 5077 души, но въпреки намалението на техния абсолютен брой, значението им за заетостта е високо – техният дял е 36 % от наетите във вторичния сектор в областта. За 2016 г. тези цифри са съответно 4482 д. и 33 %.

До 2004 г. в общината има над 620 регистрирани фирми, а според местни експерти – техният брой е над 1000 общо регистрирани и

нерегистрирани малки фирми (Интервю, 2004). Важна отличителна черта на местното производство е концентрацията на голям брой малки фирми в кварталите, населени предимно български турци и български мюсюлмани в град Хасково (Червена стена, Воеводски, Хисаря, Тракийски и Македонски квартал). Тези квартали заемат хълмистата югозападна и южна част на града. Архитектурният облик на тези квартали е от 4-5-етажни къщи с гаражни приземни пространства, превърнати в цехове за производство на облекло. Гъсто разположените гаражни производствени фирми в тези квартали са сходни с индустриалните райони в Третата Италия, в които са разположени традиционни индустриални дейности като производство на облекло, производство на обувки и кожени изделия и др. Аналогията с малките фирми в град Хасково идва от общите характерни черти на българските и италианските фирми. И в Хасково, както и в Третата Италия, малките фирми са създадени, за да обслужват по-големи фирми за производство на облекло (Begg, Roukova et al., 2005).

Проведеното емпирично изследване през 2002–2004 г. обхваща 49 фирми за облекло, разположени в кварталите Хисаря, Червена стена, Македонски, Тракийски и Воеводски. Средният им размер е 13–14 работника; микрофирми са 37 от тях – с до 10 д. персонал, а 12 фирми са малки – до 50 д. персонал. Много от фирмите възлагат надомна работа и това затруднява определянето на точния брой заети в индустрията в района. Делът на женската работна ръка е над 90 %. Трикотажните облекла и спортните облекла са специализацията на тези производители. Произведената продукция е в ниския ценови клас и е предназначена за вътрешния пазар. Местните производители смятат, че за тях съществува заплахата от вноса на евтини облекла от Китай след 2005 г. С разрастването на производството на облекло в района се развиват и много съпътстващи обслужващи дейности, които имат агломерационни функции.

На въпроса дали има сътрудничество между фирмите, всички с изключение на една фирма изразиха негативна нагласа към кооперирането, казвайки че не са си сътрудничили и не възнамеряват да си сътрудничат със сходни фирми от бранша. Почти всички фирми (89 %) с персонал над 20 души, участвали в изследването, изпълняват поръчки за две от местните големи фирми в бранша, които са регионални търговци на едро. Последните две фирми възлагат работа и на много фирми в селата около град Хасково. Поръчките за

фирмите в селата са за асемблиране на разкроени продукти, докато в града се възлага разработване и изпълнение на цял модел (Интервю, 2002).

За голямата част от микрофирмите (до 10 души) единствената възможност за реализация на продукцията е местният Димитровградски пазар. От изследваните фирми с персонал до 20 д. 76 % продават продукцията си на този пазар, като 62 % имат собствен щанд или магазин. Установената връзка и взаимна зависимост за развитието на производството на облекла в изследвания район и Димитровградския пазар е отличителната черта между гаражните фирми в Хасково и модела на Третата Италия (Begg, Roukova et al., 2005).

Изследването 2002–2004 г. установи, че не съществуват форми на сътрудничество между малките фирми. Не са създадени мрежи за хоризонтално коопериране, а двете големи фирми, за които те работят, имат водещи, координиращи и дисциплиниращи функции. В основата на създаването и по-късно в процеса на функционирането на малките фирми за облекло стоят специфични културни връзки, характерни за общностите на българските турци и българските мюсюлмани. Икономическите рискове са по-големи за малките фирми. Няма изградена институционална структура, която да координира и подкрепя дейността на малките фирми. Фирмите, които са избрали самостоятелен път на развитие срещат трудности и ограничени възможности за кредитиране. Други проблеми са сезонността в производството, несигурност на пазара и др. Ключовата роля на кооперирането за успеха на малките фирми в даден индустриален район е силно подценена, защото в Хасково именно липсата на коопериране между фирмите е една от причините за тяхната уязвимост от промените в икономическата среда и да преустановят дейността си.

Икономическата криза се отрази негативно на обема на продажбите и заетостта в бранша в национален мащаб в периода 2008–2010 г. Проведените през 2011 г. и 2013 г. последващи ключови интервюта в района на Хасково, показват, че продажбите на фирмите за облекло са намалели със 70 %. Същевременно са нараснали разходите за труд. В тези условия малките фирми (с повече технологични операции и машини) се справят по-добре, отколкото средните гаражни фирми с над 20 души работници. Намалението на броя на работещите фирми е с повече от 50 % в сравнение с броя им от 2002–2004 г. (Интервю, 2013). Успешните фирми разработват собствени продукти и имат

регистрирани собствени търговски марки за вътрешния пазар. Част от тях притежават собствени малки магазини. Пазарът в Димитровград продължава да бъде основен център за пазарна реализация на едро и на дребно на произведената в гаражните фирми продукция.

През 2018 г. при теренно изследване се установи, че броят на „гаражните“ фирми, които са преустановили дейността си се е увеличил. Делът на местните малки производители на облекло за Димитровградския пазар значително намалява за сметка на увеличения дял на търговците на пазара (Интервю, 2018 г.). Съотношението между търговци и производители е променено на 80:20 в полза на търговците. Производителите са от Димитровград, специализирани в трикотажните облекла и малките фирми от Хасково, които произвеждат спортно облекло и трикотаж.

Анализът на локалните производствени мрежи Хасково–Димитровград показва един различен механизъм на преструктуриране и развитие на производството на облекло в специфичен регионален, социален и културно-етнически контекст. Производствените мрежи в този район не формират индустриален район, при който кооперирането има ключова функция, а следват собствен модел на организация на производството и маркетинга, използвайки потенциала на местната социално-икономическа среда. Два организационни модела са характерни за този район. Първият е вертикалната структура на организация, която е доминирана от регионални големи търговци и вторият – използването на местния пазар в Димитровград за реализация на продукцията. И двата модела, обаче, не предполагат развитие на иновативност, конкурентоспособност, хоризонтално коопериране и предприемачество. Зависимостта от работата на субконтрактинг за големите регионални търговци поставя пред малките фирми бариери за самостоятелно развитие.

Локалните производствени мрежи, доминирани от един–двама възложители и реализацията на продукцията на близкия Димитровградски пазар са възможности с положителен, но краткотраен ефект в даден период от време при определени икономически условия. Това не са възможности, при които малките фирми могат да развиват конкурентни предимства за дългосрочна стратегия за развитие.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд анализира международното разделение на труда в производството на облекло в Европейския съюз и влиянието му върху пространствената организация на индустрията в България и в Югозападния и Южния Централен район. За тази цел, на първо място са изследвани теоретичните основи на формите на международното разделение на труда в производството на облекло чрез глобалните производствени мрежи и продуктови вериги. Въз основа на анализа на актуални научноизследователски разработки на водещи учени в областта са изяснени начините, по които глобализацията преструктурира пространствената организация на индустрията и заетостта в него. Обяснена е използваната терминология. Теоретичният анализ е структуриран в четири подточки:

- Пространствената организация на глобалното производство на облекло;
- Индустриалното усъвършенстване в производството на облекло;
- Глобалните производствените мрежи и регионалното развитие;
- Индустриалният район и локалните производствени мрежи.

В разработката е изяснена ролята на международните търговски политики за промяната на географията на производството на облекло в ЕС. Те са ключов фактор за възникването и протичането на глобалните процеси, които преструктурират пространствената организация и заетостта в изследваната икономическа дейност в световен мащаб. В ЕС изнасянето на производствени дейности от западноевропейските държави към страните от Централна и Източна Европа се осъществява с преференциални мита, определени от специален търговски режим за търговия с изнесено в друга страна производство – OPT (Outward Processing Trade). През 90-те години либерализирането на пазарите на бившите социалистически страни и впоследствие разширяването на ЕС са факторите, довели до укрепване на съществуващите и създаване на нови производствени връзки и мрежи. Факторите като географската близост във физически и социално-културен смисъл, квалифицираната работна ръка и производствените традиции допринасят за атрактивността на страните от Централна и Източна Европа (Pickles et al., 2006; Roukova et al., 2008). От друга страна, са регистрирани и негативни промени за включените в европейските мрежи индустрии и райони

като раздробяване на местната индустрия, намаляване на заплатите, деквалификация на работната сила, влошаване на условията на труд и т.н. (Begg et al., 2003). От края на 90-те години се наблюдава интензивно преместване на поръчките за производство на облекло от Централна към Източна Европа.

Предизвикателствата на глобализацията към производството на облекло в Европейския съюз нараства след либерализирането на пазарите през 2005 г. Премахването на квотите е последвано от въвеждането на много тарифни и нетарифни мерки в защита на европейските производители и за предпазването им от навлизането на продукция от страни като Китай, Турция, Индия, Пакистан и др. Понастоящем между страните от ЕС не се прилагат никакви тарифни такси, а нетарифните мерки са незначими. Изследването установи, че търговските регулации в ЕС са фактор за укрепването на регионалните производствени мрежи в облеклото.

Анализът доказва, че „вътрешният“ пазар на ЕС в търговията с облекла продължава да е значим – на второ място във вноса и на първо в износа на облекла. За периода 2000–2017 г. данните за „вътрешния“ пазар на облекла в Европейския съюз потвърждават стабилността и значението на регионалната търговия за развитието на производството на облекло.

Настъпилата през 2008 г. глобална криза засегна в голяма степен производството на облекло в световен мащаб. Направеният анализ идентифицира причините за негативния ефект върху изследваната индустрия – за намаляването на заетостта, а именно, високата степен на взаимна обвързаност на страните от Европейския общ пазар, от една страна, и от друга – националните особености на проявление на икономическата криза. Намалението на абсолютния брой на заетите не се отрази върху водещите позиции на Италия, Румъния и България в териториалното му разпределение (2014 г.). Производството на облекло в ЕС се характеризира с високата степен на териториална концентрация на заетостта и индустриална специализация по райони (NUTS 2) в югоизточната част на ЕС. Установи се, че в европейските производствени мрежи ясно са разпределени функциите в международното разделение на труда: на запад са запазени дейностите с висока добавена стойност като дизайн, дистрибуция и маркетинг, а на югоизток са локализиран трудоемките производствени дейности.

Анализът на изследваната икономическа дейност в България е с фокус върху нейната пространствена организация и нейното регионално значение за заетостта за периода 1996–2018 г. Разкрити са основните фактори и тенденциите в развитието на производството на облекло в хронологичен ред. Оценени са ефектите от интернационализацията на индустрията. В следприватизационния период броят на фирмите и заетостта нарастват, а териториалната концентрация се задълбочава. Засилва се интеграцията на фирмите в международните европейски производствени мрежи. До 2000 г. финансовите и организационните бариери възпрепятстват националните производители да се включат директно в международните производствени мрежи. Работата на ишлеме е организирана от търговски посредници или от големите фирми. След 2000 г., със стабилизирането на икономическата среда и вътрешния пазар, производството на облекло бележи бърз ръст в развитието си. Премахването на квотите за износ за страните от ЕС, отпадането на регистрационния режим за сделките за износ допринасят за навлизането на западноевропейски партньори и директното договаряне с производителите. Производството на облекло засилва експортната си ориентация и формира съществен дял от износа на страната. Производството на облекло в България е неделима част от Европейския общ пазар на облекло. Изследването потвърди, че тясната обвързаност на българските фирми с международните производствени мрежи променя организацията на производството им, налага непрекъснато подобряване на тяхната конкурентоспособност, а, от друга страна, поставя тяхното развитие в силна зависимост и увеличава уязвимостта им по отношение на промените в международната икономическа среда. Положителните ефекти от привличането на чуждестранни инвеститори и поръчки са увеличаването на заетостта, производството и износа.

Вследствие на икономическата криза 2008–2009 г. е регистриран спад на абсолютния брой на наетите, но значението на индустрията за заетостта във вторичния сектор продължава да високо за много области. През последните десетина години пазарът на труда за производство на облекло е дебалансиран – търсенето превишава предлагането. Ниското заплащане и естеството на труда са едни от основните фактори за слабия интерес на търсещите работа лица.

Оценено е влиянието на международното разделение на труда върху промените в пространствената организация и развитието на производството на

облекло в Южния Централен и Югозападния район въз основа на анализа на резултатите от изследванията на фирмите-производители на облекло през 2005 г. и 2011 г. Фирмите за производство на облекло са част от международни производствени мрежи. Почти изцяло произведената продукция е за износ и е на база субконтрактинг. Силната експортна зависимост на фирмите от международните партньори е следствие от вида на експортното им производство. Почти всички фирми произвеждат продукция под чуждестранна марка. Малка част от фирмите разработват нови продукти по спецификация на възложителя. Много големите фирми произвеждат продукция и под собствена марка, но тя е незначителен дял (под 10%) от общата им продукция. Работата на база субконтрактинг носи малки икономически ползи. През последните десетилетия фирмите инвестират в усъвършенстване на производствени процеси и продукти, което е най-ниската степен на индустриално усъвършенстване. Инвестициите в съвременни технологии са ограничени, което ще се окаже критична точка за адаптиране на фирмите към променящите се условия в контекста на Индустрия 4.0. Установени са положителните ефекти, като поддържането на заетостта в специализираните райони, придобиването на нови знания и развитие на опит в нови производствени технологии, процеси и продуктови линии. Редица фирми въвеждат спазването на социален фирмен кодекс, международно прилаган като гаранция за партньорство и осигурява нормативни условия на труд за работещите. Работата в глобални производствени мрежи гарантира на фирмите достъп до информация и обучение, но те са значими само за подизпълнителите първо ниво. Анализирайки резултатите от изследванията може да се направи следната оценка – фирмите не притежават потенциала, необходим за извършване на дейности с по-висока добавена стойност, за да променят ниската си позиция в продуктовата верига, в която участват.

Както и в национален мащаб, така и в изследваните райони се установи едно труднопреодолимо предизвикателство пред бранша – наличието на незаети свободни работни места през последното десетилетие. Една от причините е ниското заплащане на труда в сравнение с другите икономически дейности на преработващата индустрия и услугите. Голяма е конкуренцията по отношение на привличане на работна ръка между фирмите за облекло, което често е причина за предлагане на по-високо заплащане на труда и по-добри

условия на труд. Бързото развитие на сектора на услугите в националната икономика (и в световен мащаб) създава многобройни възможности за заетост и нови работни места. Ограниченият производствен капацитет по отношение на заетостта и увеличаването на разходите за труд в Източна Европа е допълнителен фактор за промяна на географията на производството на облекло в ЕС в близко бъдеще.

Изследването на организацията и развитието на производството на облекло в локалните производствени мрежи в контекста на подхода за икономическия район установи, че тя се различава от организационните форми в средните и големите фирми, участващи в международните продуктови мрежи. Районът на Хасково–Димитровград е тясно специализиран производител на трикотажно и спортно облекло в малки фирми. Анализът доказва, че мрежите в този район не формират индустриален район, при който кооперирането има ключова функция, а следват собствени модели на организация на производството и маркетинга, използвайки потенциала на местната социално-икономическа среда. Установени са два организационни модела на производството на облекло в района. Първият е вертикалната структура на организация, която е доминирана от регионални големи търговци и вторият – използването на местния пазар в Димитровград за реализация на продукцията. И двата модела не предполагат развитие на иновативност, конкурентоспособност, хоризонтално коопериране и предприемачество, което е причина за уязвимостта на фирмите от промените в икономическата пазарна среда и закриването на много фирми в този район.

През периода 1996–2016 г. заетостта в производството на облекло преминава през пикове и спадове. Изследването очерта социално-икономическите предизвикателства от глобализирането на индустрията за специализираните райони, свързани със запазването на заетостта и защитата на правата на работещите, от които около 90 % са жени. В малките населени места възможностите за избор на работа или липсват или са ограничени. Положителна роля играят социалните кодекси на фирмите–възложители, спазването на които е задължително за местните фирми. Според техните изискванията, условията на труд и социалните услуги, както и периодичния здравен одит на работниците са задължителни условия, за да се поддържа партньорството. Изяснено е, че одитът и контролът на трудовите условия се

реализират само на първо ниво подизпълнители, докато следващите нива подизпълнители не са задължени да спазват гореизброените изисквания.

Изследването установи, че липсват актуални държавни и регионални политики за подпомагане развитието на изследваната индустрия. Местните власти проявяват епизодична активност в създаването на условия за запазване на производството и заетостта, но техните действия са изоставащи спрямо динамичните социално-икономическите реалности. Държавните агенции и институции не оказват нужната подкрепа и не популяризират достатъчно възможностите, които предлагат различни международни програми за развитие на изследваната икономическа дейност. От друга страна, необходим е нов подход в разработването на политиките и мерките за насърчаване на заетостта и нейното реструктуриране.

Анализът на влиянието на международното разделение на труда върху локализирането на производството на облекло и социално-икономическите последици за изследваните специализирани райони разкрива взаимодействието между глобалното и локалното в определен период от време и в определен регионален контекст. Оценката на това взаимодействие дава широки възможности за приложение в разработването на политики и мерки за устойчиво регионално развитие.

Бележка: Теренните изследвания и емпиричните проучвания, използвани при разработването на темата са резултат от изпълнението на три международни проекта, в които авторът е бил ръководител от българска страна:

1. „Реконфигурация на икономики, общества и региони в пост-социалистическа Европа: конкурентен натиск, създаване на нови фирми и изнасяне на производство на облекло. Примери: България и Словакия“; ръководители проф. Дж. Пикълс, проф. Р. Бег, проф. А. Смит, 2001-2007, Националната Научна Фондация на САЩ.
2. „Променящи се граници: променяща се география на производството в трудоемките индустрии“, координатор проф. Л. Лабрианидис, 2004-2007 , 6-та РП ГД „Научни изследвания“ на ЕС.
3. „Влияние на глобализацията върху Европа и нейните райони“, координатор д-р Ж. Ван Хамм, 2010-2013, Програма ЕСПОН 2013 – Европейски фонд за регионално развитие към ГД „Регионална политика“ на ЕС.

БИБЛИОГРАФИЯ (НА АВТОРЕФЕРАТА)

1. Рукова, П. Текстилна и Трикотажна промишленост– В: География на България, Изд. ФорКом, С., 2002
2. Рукова, П. Шивашка промишленост– В: География на България, Изд. ФорКом, С., 2002
3. Рукова, П., С. Керемидчиев, М. Илиева. Българската индустрия по пътя на глобализацията. – В: Сб. Доклади „География и регионално развитие“. Изд. БАН, С., 2010
4. Рукова, П. Регионални изменения на заетостта в производството на облекло в България . Доклад, изнесен на международна конференция „SMART GEOGRAPHY“, 2-4 ноември, СУ, С., 2018
5. Статистически годишник, 1990 : 2016, НСИ, С.,
6. Статистически справочник 1995 : 2013, НСИ, С.,
7. Begg R., Pickles, J., Roukova, P., (1999). A new participant in the global apparel industry: the case of southern Bulgaria, - Problems of Geography 3-4.
8. Begg, R., Pickles, J., A. Smith, (2003). Cutting it: European integration, trade regimes and the reconfiguration of East-Central European apparel production, - Environment and Planning A, 35
9. Begg R., Roukova, P., Pickles, J., A. Smith, (2005). Industrial districts and commodity chain: the garage firms in Emilia Romagna (Italy) and Haskovo (Bulgaria), Problems of Geography 1-2.
10. Dicken, P., (2003). The Global shift: Reshaping the global economic map in the 21st century. 4th edition. NY/London: The Guilford Press
11. DeSouza, Y.S., (2006). Getting theory and practice closer in organizational learning. www.euro-shoe.net.
12. Gereffi, G., (1999). ‘International Trade and Industrial Upgrading in the Apparel Commodity Chain’, Journal of International Economics 48.
13. Gereffi, G., Memedovic, O. (2003). ‘The Global Apparel Chain: What Prospects for Upgrading by Developing Countries’, Sectoral Studies. (Vienna: UNIDO).
14. Gereffi, G., T. Sturgeon, (2004). Globalization, Employment, and Economic Development: A Briefing Paper. Sloan Workshops Series in Industri Studies.
15. Gereffi, G., J. Humphrey, T. Sturgeon, (2005). The Governance of Global Value Chains. Review of International Political Economy, 12,
16. Graziani, G., (1998). Globalization of Production in the Textile and Clothing Industries: The Case of Italian Foreign Direct Investment and Outward Processing in Eastern Europe, BRIE Working Paper 128. May. Berkeley: University of California. http://brie.berkeley.edu/_briewww/pubs/pubs/wp/wp128.htm
17. Humphrey, J., Schmitz, H., (2002). How Does Insertion in Global Value Chains Affect Upgrading in Industrial Clusters? Regional Studies 36 (9).
18. Labrianidis, L., B. Domanski, C. Kalantaridis, P. Roukova (2007). The Moving Frontier: The Changing Geography of Production in Labour Intensive Industries. Final report MOVE project PL 001695, 6th FP
19. Neidik, B., Gereffi, G. (2006). ‘Explaining Turkey's emergence and sustained competitiveness as a full-package supplier of apparel’, Environment and Planning A 38.
20. Pickles, J. (2006). Trade Liberalization, Industrial Upgrading, and Regionalization in the Global Clothing Industry. - Environment and Planning A 38 (12): 2201–6.
21. Pickles, J., Smith, A., Bucek, M., Roukova, P., Begg, R. (2006). ‘Upgrading, changing competitive pressures, and diverse practices in the East and Central European apparel industry’, Environment and Planning A 38,
22. Pickles, J., Smith, A., Begg, R., Bucek, M., Roukova, P., Pastor, R. (2016). Articulations of Capital: Global production networks and regional transformations. Wiley Blackwell, London.
23. Piore, M., C. Sable (1983). Italian small business development: Lessons for U.S. industrial policy. Zyman and Tyson, Itaca, Cornell University Press

24. Rabellotti, R. (2003). How globalization affects Italian industrial districts: the case of Brenta. Paper presented at the RSA International conference Pisa 12th-15th April 2003.
25. Roukova, P., Sp. Keremidchiev, M. Ilieva, E. Evgeniev (2008) Footwear Industry: Delocalisation and Europeanisation. In: Labrianidis L. (ed.) *The Moving Frontier: The Changing Geography of Production in Labour Intensive Industries*, Ashgate, London, 2008
26. Roukova, P., M. Varbanov, A. Ravnachka, Van Hamme, G., Lockhard, P.M., Global commodity/value chain approach to assess the position of regions in the European and global economy. *Territorial Impact of Globalization for Europe and its Regions*, ESPON2013, 2012, ISBN:978-2-9600467-6-2, 1-32.
27. Schmitz, H. (1998). responding to global competitive pressure: local co-operation and upgrading in Sinos Valley, Brazil. Institute of development studies University of Sussex, UK.
28. Schmitz, H., P. Knorringa (2000). Learning from global buyers. *Journal of Development Studies* 37,
29. Smith, A., Pickles, J., Begg, R., Roukova, P., Bucek, M. (2005). Outward processing, EU enlargement and regional relocation in the European textiles and clothing industry: reflections on the European Commission's Communication on 'The Future of the Textiles and Clothing Sector in the Enlarged European Union', *European Urban and Regional Studies* 12.
30. Yeung, H. W., Coe, N. M., (2015). Toward a Dynamic Theory of Global Production Networks. *Economic Geography*, 91: 29–58.
31. Yoruk, D. (2001). Patterns of Industrial Upgrading in the Clothing Industry in Poland and Romania, Centre for the Study of Economic and Social Change in Europe, Working paper No.19
32. Annual reports on textile and clothing industry; EURATEX; 2004:2017; <http://www.euratex.eu>
33. European Union High Level Working Group. 2004. 'The Challenge of 2005: European Textiles and Clothing in a Quota Free Environment'. 2014.
34. Enterprise statistics. Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>
35. <https://www.statista.com/statistics> (2017) (2018)
36. International Labour Organization (ILO). 1996. "Globalization Changes the Face of Textile, Clothing, and Footwear Industries." October 28, 1996. <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inf/pr/1996/33.htm> (2006)
37. International Monetary Foundation (IMF). 2013. "Trade Interconnectness: The World with Global Value Chains." August 26, 2013. <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/082613.pdf> (2014).
38. OECD, WTO, and UNCTAD. 2013. Implications of Global Value Chains for Trade, Investment, Development and Jobs. A Report prepared for the G-20 Leaders Summit, Saint Petersburg. September 2013.
39. UN Comtrade data base, Textile and Apparel, 2018: https://www.just-style.com/analysis/how-regional-supply-chains-are-shaping-world-textile-and-apparel-trade_id135021.aspx
40. World Trade Organization, http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/statis_e.htm

СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Научнотеоретични приноси:

1. Изяснени са някои аспекти на приложението на теорията за глобалните продуктови вериги и глобалните производствени мрежи в изследването на пространствената организация на производството на облекло.
2. Доказано е решаващото значение на международното разделение на труда за социално-икономическото развитие на специализираните в производството на облекло райони в България и конкретно – на Югозападния и Южния Централен район за планиране.
3. Разкрити са факторите, които формират локалните производствени мрежи в производството на облекло, организационните практики и функциите на фирмите в мрежата и са оценени възможностите за развитие.

Научно-приложни приноси:

Получените резултати представляват основа за:

- 1) Разработване на прогнози за регионално социално-икономическо развитие на изследваните райони;
- 2) Усъвършенстване на регионалните политики и мерки за насърчаване на заетостта в изследваните райони.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Begg, R., P. Roukova, J. Pickles, A. Smith. Industrial Districts and Commodity Chains: The garage firms of Emilia-Romagna and Haskovo. – Проблеми на географията, 1-2, 2005, 153-165.
2. Рукова, П., Сп. Керемидчиев, М. Илиева. Българската индустрия по пътя на глобализацията. – В: Сб. доклади от международна конференция „География и регионално развитие“, София, НИГГГ-БАН, 2010, 168-176.

БЛАГОДАРНОСТИ

Изказвам своята голяма благодарност на научния ми консултант доцент д-р Боян Кулов за подкрепата, препоръките и съдействието при разработването на дисертационния ми труд.

Благодаря на колегите от секция „Икономическа и социална география“ и на колегите от Департамент „География“ при НИГГГ – БАН за полезните дискусии и препоръки.